

Werken aan je moraal

De CHE Reeks is een uitgave van de Christelijke Hogeschool Ede in samenwerking met Uitgeverij Boekencentrum. Thema's staan in relatie tot het christelijk hoger beroepsonderwijs dat op de CHE wordt aangeboden. De auteur is medewerker aan de CHE en presenteert een persoonlijk standpunt. Met deze reeks maakt de CHE als kenniscentrum de aanwezige kennis toegankelijk voor een breed publiek.

Christelijke Hogeschool Ede

Oude Kerkweg 100, Ede

Postadres:

Postbus 80

6710 BB Ede

0318 696300

www.che.nl

Verschenen:

Dr. Henk Bakker, *Draads en tegendraads. Leren van de puriteinen* (2006)

Robert Doornenb@l, *Ma(i)len over de wereldreligies. In gesprek over het Evangelie en andersgelovigen* (2007; tweede druk 2008)

Jelle Terpstra, *Duidelijke ouders. Ouderschap in een verwarrende tijd* (2008)

René Erwich, *Veelkleurig verlangen. Wegen van missionair gemeente-zijn* (2008)

Kees Jan Rodenburg, *Geen verzoening zonder bekering. Gesprekken over de joodse traditie* (2009)

Timon Ramaker, *Vrij om te kiezen. Keuzes maken in een mediacultuur* (2009)

Johan Snel, *Recht van spreken. Het geloof in de vrijheid van meningsuiting* (2010)

Werken aan je moraal

in professie en privéleven

Nicolien de Jong

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council (FSC) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

Deze uitgave kwam tot stand in samenwerking met de Christelijke Hogeschool Ede.

Boekverzorging: Studio Anton Sinke, Nieuwerkerk a/d IJssel

ISBN 978 90 239 2677 1

NUR 740, 770

© 2013 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer
www.uitgeverijboekencentrum.nl

Alle rechten voorbehouden.

Inhoud

Leeswijzer	9
------------------	---

DEEL 1. IK EN MIJN MORAAAL

1. Wat is mijn moraal?	15
Inleiding.....	15
Casus Mark: wat is mijn moraal?	15
Zelfreflectie en reacties op de casus.....	16
Wat is moreel in mijn handelen?	18
Wat is moreel hoogstaand?	21
Visies op moraal: relativistisch of normatief?	22
Visies op moraal in de huidige samenleving	23
Kernbegrippen en toepassing op de casus.....	26
2. Analyse van het morele zelf	28
Inleiding	28
Ontwikkeling van moraal	29
Moraal in onze persoonlijkheid: een model	31
Morele zelfcomplexiteit en innerlijke dialoog.....	35
Dubbele moraal en hypocrisie	37
Gelaagde persoonlijkheid bewezen.....	38
Geïntegreerde persoonlijkheid.....	39
Kernbegrippen en toepassing op de casus	41
3. Competenties van het morele zelf	43
Inleiding	43
Morele experts: wat doen ze?.....	44
Morele intuïtie: de onderbuik.....	46
Moreel oordelen: het hoofd	47

Morele focus: het hart	48
Moreel handelen: de handen	49
Conclusies model Narvaez.....	50
Moreel handelen in verschillende contexten	51
Kernbegrippen en toepassing op de casus.....	52

DEEL 2. IK EN MIJN BEROEP

4. Morele professionaliteit	59
Inleiding	59
Casus Joke: wat is van waarde in de kinderopvang?	59
Zelfreflectie en reacties op de casus.....	60
Morele domeinen, kernwaarden, interactie, overlap, tekorten ..	62
Morele professionaliteit.....	64
Normatieve professionaliteit	65
Kernbegrippen en toepassing op de casus.....	68
5. Analyse van de beroepspraktijk	70
Inleiding	70
Analysemodel morele domeinen	71
Dynamiek van morele professionaliteit	74
Morele missers in de beroepspraktijk.....	75
Kernbegrippen en toepassing op de casus.....	79

DEEL 3. IK EN DE ANDER

6. Mijn moraal in relaties	87
Inleiding.....	87
Casus Machteld: taboe op terminale kanker.....	87
Zelfreflectie en reacties op de casus.....	88
Analyse van de relationele moraal.....	90
Profileren	91
Isoleren.....	92
Conformereren	93

Conclusie.....	93
Kernbegrippen en toepassing op de casus.....	94
7. Morele missers in de relatie.....	95
Inleiding	95
Asymmetrie in de relatie.....	95
Fragmentatie van identiteit	97
Gebrek aan empathie	98
Ontwikkelen van moraal in het omgaan met een ander	98
Kernbegrippen en toepassing op de casus.....	102
 DEEL 4. IK EN MIJN GELOOF	
8. Religie en mijn moraal	109
Inleiding	109
Casus Britt: samen voor het huisaltaar?.....	109
Zelfreflectie en reacties op de casus	111
Analyse van moraal en religie.....	112
Positioneringen.....	117
Soorten ethiek in de Bijbel.....	121
Moraal en het omgaan met de ander in de Bijbel.....	122
De psychologie van het onderbuikgevoel	126
Maatschappij en moraal.....	132
Kernbegrippen en toepassing op de casus.....	136
 Bijlagen	 143
 Bronnen.....	 157

Leeswijzer

Het zal je niet ontgaan zijn: de afgelopen jaren was moraal een steeds terugkerend thema in de media. Er gaat geen week voorbij of waarden en normen worden genoemd op tv en in de krant, en vaak in negatieve zin. ‘Nederland is een natie zonder normen’, kopt het *NRC* zelfs in chocoladeletters.¹ Ook in christelijke kring is er zorg om het morele verval in de samenleving. In de discussies gaat het er meestal over hoe ernstig het morele verval is in de wereld om ons heen. Zelden gaat het over de manier waarop moraal een rol speelt in ons privéleven, ons geloof of ons werk. In dit boek gaan we op zoek naar juist die persoonlijke moraal. Vreemd genoeg hebben we daarvan meestal geen idee; veel van onze moraal is namelijk onbewust, de dynamiek is complex en we hebben er weinig grip op. Bijvoorbeeld als het gaat over opvoeding kunnen we bij anderen snel aanwijzen wat niet deugt en gaan we er zonder meer van uit dat wij het zelf beter doen; maar de vraag is dan wat ónze moraal in zo’n situatie is.

Dit boek wil je helpen om je eigen moraal boven tafel te krijgen. We gaan uit van het begrip moraal als het geheel van jouw gedragingen en handelingen die in een bepaalde context als correct en wenselijk worden gezien. Maar of die ook correct en wenselijk zijn en volgens welke norm, staat in dit boek minder op de voorgrond. Hier wordt ook duidelijk dat er in dit boek geen ethicus aan het woord is (die wil weten wat goede moraal, goede beroepsuitoefening of goede zorg *is*), maar een psycholoog. Vertrekpunt ligt bij de praktijk waarin een morele actie kan ontstaan als je je verhoudt tot iets, iemand of een situa-

¹ Ramsey Nasr, 26 maart 2012.

tie. Deze morele psychologie en de relatie met anderen spelen een centrale rol in dit boek. Het woord *moreel* wordt in dit boek overigens steeds gebruikt als bijvoeglijk naamwoord van moraal.²

Dit boek bestaat uit vier delen die ieder een domein behandelen, omdat de dynamiek van de moraal in al die domeinen verschillend is: 1. Ik en mijn moraal (hoofdstuk 1-3); 2. Ik en mijn beroep (hoofdstuk 4-5); 3. Ik en de ander (hoofdstuk 6-7); 4. Ik en mijn geloof (hoofdstuk 8).

Ieder hoofdstuk heeft een vaste opbouw, maar bij die opbouw moet onderscheid worden gemaakt tussen de eerste hoofdstukken van elk van de vier delen (1, 4, 6 en 8) en de andere hoofdstukken.

Hoofdstuk 1, 4, 6 en 8 starten na een korte inleiding met een casus waarin een beroepsprofessional een bepaalde beslissing moet nemen. Na de casus volgen reacties van anderen op de casus, waarmee je je eigen reactie kunt vergelijken en op je eigen moraal kunt reflecteren. Het middenstuk van het hoofdstuk bestaat uit analyse van het morele domein dat in dat bewuste deel centraal staat. Aan het eind van ieder hoofdstuk staan enkele kernbegrippen nog eens op een rij en lees je hoe (sommige van) deze begrippen in de casus een rol spelen.

In de hoofdstukken 2, 3, 5 en 7 worden geen nieuwe casussen geïntroduceerd (maar grijpen we wel regelmatig terug op de casussen uit de andere hoofdstukken). Daarom beginnen deze hoofdstukken na de inleiding direct met analyse, die voortborduurde op wat aan de orde was in het voorgaande hoofdstuk. Na deze analyse volgt zoals gebruikelijk een gedeelte met kernbegrippen en de toepassing hiervan op de casus die aan het begin van het bewuste deel is geïntroduceerd. Per hoofdstuk zijn er ook reflectievragen voor discussie beschikbaar. Deze zijn achterin als bijlage opgenomen.

² Het begrip moraal wordt in dit boek losjes gehanteerd, waarbij geen scherp onderscheid wordt gemaakt tussen ethische gezichtspunten in de zin van de oriëntatie op het goede leven en moraal in engere zin in de betekenis van de oriëntatie op normen of plichten (in navolging van Van de Bersselaar (2009)).

Hoe gebruik je dit boek? Het is een boek dat zich goed leent voor persoonlijke studie of bespreking in een groep, bijvoorbeeld in intervisiegroepen, studiekringen of in de klas. Ook kan het dienst doen bij coachingstrajecten in moreel leiderschap. Van belang is om je morele intuïtie, juist omdat deze zo vluchtig is, direct te noteren, dus houd je potlood bij de hand bij het lezen. Sommigen zullen wellicht teleurgesteld zijn dat dit boek geen handleiding bevat om te bepalen wat goed of kwaad is, maar de dagelijkse praktijk is daarvoor veel te complex. In allerlei situaties zullen we steeds weer goed moeten kijken welke morele meetlat we gebruiken en wat onze speelruimte is om keuzes te maken. We gaan dus op ontwikkelingsgerichte wijze na hoe jij de moraliteit in jouw leven kunt verbeteren richting anderen, jezelf en je omgeving. Daar wil dit boek je bij helpen.

Ik ben bijzondere dank verschuldigd aan Els van Wijngaarden, die vanaf de eerste ruwe schets tot in een vergevorderd stadium coauteur was, maar inmiddels schrijft aan een proefschrift. Verder dank aan allen die een bijdrage hebben geleverd in de vorm van commentaar of inspiratie: Bart Cusveller, Karlijn Goossen, Timo Jansen, Chris de Jong, Jos Kole, Tirza van Laar-Jochemsen, Jan-Willem van Nus, Bernhard Reitsma, Chris Stroo, Jan-Carel Vierbergen, Pauline Weseman en studenten Jorinne Aangeenbrug en Nienke Boogaard. Ook dank ik de zeer gewaardeerde leescommissieleden: Jan Noorlandt, Arjan van Vugt en Marianne Verhage-van Kooten.

Ten slotte dank aan Henk Jochemsen en Johan Hegeman voor de inwijding in de normatieve praktijken enkele jaren geleden en de uitdagende vraag om een boek te schrijven dat een praktische inleiding kan zijn in de morele vorming. Dat het een aanzet mag zijn tot mooie gesprekken, dialoog en debat.

Nicolien de Jong
Utrecht, januari 2013

Deel 1

Ik en mijn moraal

In het eerste deel van dit boek gaan we op zoek naar onze moraal, naar hoe we ons verhouden tot goed en kwaad. De nadruk ligt daarbij niet op wat onze moraal *zou moeten zijn*. We gaan in dit boek kijken naar het *hoe*. Hoe leven we onze moraal uit in de praktijk?

Vaak hebben we wel een mening over wat goed en kwaad is, maar het is de vraag wat we daar nu werkelijk mee doen in ons dagelijks leven. Hebben we daar eigenlijk wel zicht op? Doen we ook wat we zeggen? In de hectiek van alledag zijn er allerlei oordelen over goed en kwaad verborgen in ons denken, voelen en handelen. Zelden zullen we ons afvragen waarom we dat vinden, en onze morele gangen nagaan om te zien welke moraal ons in het dagelijks leven eigenlijk drijft. Hoofdstuk 1 heeft als doel meer zicht te krijgen op deze verborgen moraal. Ook legt dit eerste hoofdstuk het verschil uit tussen relativistische en normatieve visies op moraal. In hoofdstuk 2 staat de analyse van het morele zelf door middel van een model centraal, terwijl hoofdstuk 3 een meer competentiegerichte benadering van het morele zelf biedt.

HOOFDSTUK 1

Wat is mijn moraal?

Wie ben ik? vraagt de mens, de gelovige, de atheïst, de filosoof of de dichter (...). Het feit dat je mens bent, betekent dat je introspectief moet zijn – een ogenblik of levenslang. Zo leren we onszelf te begrijpen en ons hele wezen, onze kwaliteiten en zwakke punten te bezien in het licht van onze eigen aspiraties, de anderen en de wereld.

Tariq Ramadan³

Inleiding

In dit eerste hoofdstuk gaan we op zoek naar onze verborgen moraal. Een manier om die in beeld te krijgen is zelfreflectie: het bewust waarnemen van eigen gevoelens en gedachten. Hieronder staat een casus, waarbij we je vragen je eerste reactie, dus wat *jou* opvalt, direct te noteren, aan te strepen of te omcirkelen. Het gaat erom dit zo intuïtief mogelijk te doen, zonder zelfcorrectie. Na deze casus staan we stil bij de vraag wat er nodig is om gedrag op moreel vlak te kunnen beoordelen en behandelen we het verschil tussen een normatieve en een relativistische visie op moraal.

Casus Mark: wat is mijn moraal?

In een instelling voor beschermd wonen krijgt Mark, teammanager, een klacht van een van de bewoners van zijn woongroep. Lara heeft af-

³ Ramadan (2010).